

Dr. sc. Mirza Džananović

POGLED U BUDUĆNOST – JURAJ NEIDHARDT I VIZIJA URBANISTIČKOG RAZVOJA ZENICE

Sažetak

Austro-Ugarskom okupacijom Bosna i Hercegovina doživljava kulturno-civilizacijski prijelaz iz orijentalno-balkanskog u srednjoevropski kulturni krug. To se posebno uočava na mikrohistorijskoj razini, a naročito na promjenama u fizionomoji i karakteru pojedinih gradova, kao i svakodnevnom životu stanovnika. Zenica predstavlja fenomenalan primjer, s obzirom da u vrlo kratkom periodu doživljava transformaciju iz uspavane osmanske kasabe lokalnog značaja u bitno industrijsko središte cijele Bosne i Hercegovine pa i šire. Često se zaboravlja činjenica da je Zenica jedan od prvih, a samim time i najstarijih industrijskih gradova u Bosni i Hercegovini, koji doživljava intenzivan urbanistički razvoj tokom cijelog 20. stoljeća, a naročito u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Upravo tada urbanistički razvoj Zenice se po prvi put planski usmjerava, što će za posljedicu imati njeno oblikovanje u moderan evropski grad sa brojnim jedinstvenim primjerima arhitektonskog naslijeđa 20. stoljeća. Presudan značaj na urbanističko oblikovanje Zenice nakon Drugog svjetskog rata imao je arhitekta svjetskog renomea, Le Corbusierov učenik, akademik Juraj Neidhardt. Veza između Zenice i Juraja Neidhardta uspostavljena je još prije rata, a naročito je do izražaja došla u prvim decenijama nakon okončanja sukoba, kada Zenica prolazi kroz svoje najburnije razdoblje razvoja. Upravo u ovom gradu Neidhardt je započeo svoj pionirski rad na uspostavljanju autohtonog bosanskog arhitektonskog stila kojeg je odlikovala sinteza tradicionalnih i modernih elemenata u estetskom i funkcionalnom oblikovanju objekata. Rezultat toga su brojni značajni objekti, do danas sačuvani, u Zenici poput jedinstvenog radničkog "A-naselja", zgrade Opštinskog komiteta, hotela "Metalurg", Industrijske škole, niza stambenih i drugih objekata. Ipak, prvi Urbanistički plan grada iz 1955. godine, a čiji je nosilac izrade upravo bio Juraj Neidhardt, predstavlja najvažniju vezu Zenice i Neidhardta. Urbanistički plan iz 1955. godine udario je temelje i utvrdio pravce budućeg razvoja Zenice čiji se utjecaj može prepoznati i danas.

Ključne riječi: Zenica, Juraj Neidhardt, arhitektura, bosanski stil, urbanizam

Uvod

Austro-Ugarskom okupacijom 1878. godine Bosna i Hercegovina ulazi u novo, moderno doba tokom kojeg se iz temelja mijenjaju politički, privredni, društveni, kulturni i drugi odnosi. Nakon više od četiri stoljeća razvoja u sklopu islamsko-orijentalne civilizacije, Bosna i Hercegovina je naprasno uvučena u potpuno drugačiji civilizacijski okvir, obilježen srednjoevropskim konceptom poimanja svijeta. Taj prijelaz nije bio samo simboličnog karaktera, naprotiv, radikalne promjene uskoro su se mogle uočiti na svim poljima razvoja kompletnog društva i svakodnevnom životu svih stanovnika. To se najbolje može primijetiti u

gradovima poput Zenice, Tuzle, Zavidovića, Kaknja, Vareša i brojnih drugih, koji postaju središta snažnog i intenzivnog industrijskog razvoja, a koji za posljedicu ima i njihovu urbanu, demografsku ali i kulturološku transformaciju. Pomenuti gradovi su i nakon okončanja austro-ugarske okupacije, odnosno tokom cjelokupnog dvadesetog stoljeća, prolazili kroz periodične faze intenzivnog razvoja koji je u potpunosti izmijenio njihov karakter i fizionomiju, i u konačnici u potpunosti izbrisao osmansko, predindustrijsko nasljeđe. Međutim, te promjene se nikako ne smiju shvatiti kao izrazito negativan proces, uprkos brojnim primjerima lošeg djelovanja efekata ubrzane industrijalizacije.¹

Primjer razvoja Zenice, od 1878. godine pa sve do konca 20. stoljeća, može poslužiti kao savršen primjer *case study* analize kojom se može ukazati na sve prednosti, ali i mane, intenzivnog ulaganja u industrijske kapacitete jednog grada. S obzirom da je Zenica jedan od prvih industrijskih gradova u Bosni i Hercegovini uopće, te da je u prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata bila najveće gradilište u Jugoslaviji, čini je najboljim kandidatom za provođenje ovakvog istraživanja. U historiji Zenice je period od 1945. do 1965. godine okarakterisan na jednoj strani intenzivnim ulaganjima u industrijske kapacitete i najčešće neplansko urbanističko širenje, a na drugoj strani pokušajima pojedinaca da se tim procesima da humaniji i racionalniji pečat. Korifej tih pokušaja u Zenici, ali i u drugim bosanskohercegovačkim gradovima, bio je nesumnjivo jedan od najznačajnijih arhitekata i urbanista u Bosni i Hercegovini - akademik Juraj Neidhardt, kojeg s pravom možemo smatrati začetnikom urbane fizionomije moderne Zenice.

Juraj Neidhardt – arhitekta svakodnevnice

Juraj Neidhardt je rođen 15. oktobra 1901. godine u Zagrebu, u porodici njemačkog porijekla koja se u Hrvatsku doselila tokom 19. stoljeća. Po završetku Niže realne gimnazije upisao je 1916. godine Srednju tehničku školu u Zagrebu, koju je svojevremeno pohađao i jedan od začetnika hrvatske moderne arhitekture, Stjepan Planić (1900.-1980.). Godine 1920. Neidhardt je dovršio svoje školovanje u Zagrebu te upisao studij arhitekture na bečkoj Akademiji umjetnosti. Tu je nastavio školovanje pod mentorstvom čuvenog njemačkog arhitekta Petera Behrensa koji će snažno utjecati na Neidhardtovo stručno i umjetničko oblikovanje. Nakon diplomiranja 1924. godine, radio je u nekoliko arhitektonskih biroa u Zagrebu, zatim u Beču sa svojim profesorom Behrensom, a od 1933. do 1935. godine živi i radi u Parizu u arhitektonskom studiju čuvenog Le Corbusiera. Saradnja sa, po mnogima najvećim i najutjecajnijim svjetskim arhitektom 20. stoljeća, bila je presudna za Neidhardtovo poimanje arhitekture i urbanizma, kao i njihovu ulogu u razvoju društva u cjelini. Ipak, Neidhardt je možda i jedina osoba koja je odbila Le Corbusierovu ponudu o nastavku saradnje na novim projektima u Brazilu. Umjesto toga, Neidhardt se vraća u Jugoslaviju, prvo u Sarajevo, gdje uspostavlja dugogodišnju saradnju i prijateljstvo sa Dušanom Grabrijanom sa kojim sudjeluje u izradi nekoliko projekata. Od 1938. do 1945. godine bio je zaposlen u preduzeću Jugočelik u Zenici gdje se prvenstveno bavio projektovanjem radničkih stambenih objekata. Tim je angažmanom dobio dugoočekivanu priliku projektovanja arhitekture za svakodnevne potrebe običnog čovjeka.²

¹ Više u: Džananović (2017), *Grad u dimnjacima*

² Karlič-Kapetanović (1990), 11

Nakon rata nastanjuje se u Sarajevu gdje učestvuje u izradi i realizaciji brojnih urbanističkih rješenja širom Jugoslavije, a najviše u Bosni i Hercegovini. Neki od najpoznatijih radova Juraja Neidhardta nakon Drugog svjetskog rata su spomenik borcima za oslobođenje Sarajeva „*Vječna vatra*“ (1947.), zatim Antituberkulozni dispanzer u Travniku (1948.), Industrijska škola u Zenici (1953.), Filozofski fakultet u Sarajevu (1955.-1959.), Dom izviđača na Mejtašu u Sarajevu (1958.-1964.), Institut za fiziku i hemiju u Sarajevu (1960.-1970.), Zavičajni muzej s lapidarijem u etnoparku na Bilećkom jezeru (1968.-1974.), Hotel u Brčkom (1969.), Prirodno-matematički fakultet u Sarajevu (1970.), Skupštinska zgrada SR BiH (prije same izvedbe prvoplasiran na natječajima 1955. te ponovno 1976. godine). Poseban značaj ima njegov doprinos izradi studije o urbanističkom rješenju Mostara u predjelu Starog mosta (uz saradnika Džemala Čelića 1953. te ponovno od 1954. do 1957.), Generalni urbanistički plan Zenice (1955.) te prijedlog za konkurs o urbanističkom rješenju južnog Zagreba (1956.), kao i rad na „*Regulacionom planu sanacije, konzervacije, restauracije i revitalizacije sarajevske čaršije*“ (1972.-1975.).³

Od 1952. godine radi kao predavač na nedavno osnovanom Tehničkom fakultetu u Sarajevu, gdje snažno utječe na čitavu generaciju mladih arhitekata poput Džemala Čelića, Zlatka Ugljena, i drugih. Osim praktičnog rada, Neidhardt je tokom karijere objavio preko 150 stručno-teorijskih radova, te nekoliko publikacija od kojih se posebno ističu „*Sarajevo i njegovi trabanti*“, „*Turistička BH magistrala*“, a naročito knjiga koju je uradio sa Dušanom Grabrijanom „*Arhitektura Bosne i put u savremeno*“. Neidhardt je bio izrazito aktivan u kulturnom i društvenom životu Bosne i Hercegovine pa je tako 1972. sudjelovao u pokretanju kulturne manifestacije *Slovo gorčina* u spomen pjesnika Maka Dizdara, izrađujući ilustracije za njene publikacije, inspirisane pretežno motivom tradicionalnih hercegovačkih nadgrobnih stećaka. Također, 1953. godine postao je dopisni član Kraljevskog Instituta britanskih arhitekata u Londonu, 1963. dopisni član JAZU, 1964. počasni član Saveza arhitekata Jugoslavije te 1978. redovni član Odjeljenja tehničkih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Umro je u Sarajevu u julu 1979. godine gdje je i sahranjen.⁴ Interesantno je napomenuti da Juraj Neidhardt nije bio jedini uspješni arhitekta u svojoj porodici. Naime, njegov brat Franjo je također čuveni zagrebački arhitekta, poznat po svom učešću u izradi projekta stadiona Maksimir 1952. godine. Franjin sin Velimir Neidhardt bio je jedan od vodećih zagrebačkih arhitekata 70-ih i 80-ih godina, a najpoznatiji radovi su mu projekat Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, zatim poslovna zgrada INA trgovine, a bio je i jedan od projekatnata kompleksa zgrada Vlade, ministarstava i državne uprave Republike Hrvatske u Zagrebu. U Bosni i Hercegovini njegovo najznačajnije djelo je projekat najužeg gradskog jezgra s robnom kućom „Boska“ i višenamjenskim domom kulture u Banja Luci.⁵

Zenica – grad amfiteatar omeđen zelenim pojasom

Dolaskom u Zenicu 1938. Godine, Neidhardt je konačno dobio dugo željenu priliku da učestvuje u projektovanju stambenih objekata za radničku populaciju. Time je imao mogućnost realizovanja ideja stečenih tokom rada sa Behrensom, Le Corbusierom i naročito Grabrijanom koji je i inače bio oduševljen tradicionalnim stilom izgradnje porodičnih bosanskih kuća. I

³ Karlić-Kapetanović (1990.), 285-287

⁴ *Spomenica* (2011), 245

⁵ Vukić (2001), 125

Grabrijan i Neidhardt su bili zastupnici ideje o nužnosti spajanja narodnih graditeljskih stilova i dostignuća sa savremenom arhitekturom.⁶ Neidhardt je bio posebno očaran pojedinim motivima iz bosanskohercegovačke prošlosti poput mahale, stećaka, bosanskog ćilima, zatim „kulta komšiluka“ koji se manifestovao kroz narodnu izreku „poslije Allaha komšija“, kao i različitih tradicionalnih elemenata poput divana, doksata i tako dalje.⁷ Svi navedeni elementi su bili uključeni u Neidhardtove radove koji je polazio od Corbusierove ideje da se pametnim projektovanjem kako individualnih objekata, tako i kompletnih urbanističkih cjelina poput naselja i gradova, može utjecati na razvoj društva. Zbog toga je projektovanje stambenih objekata bilo od velikog značaja jer je posmatrano kao arhitektura svakodnevnice.⁸ Odlazak Neidhardta iz Zenice krajem rata nije podrazumijevao i prestanak projektovanja i realizacije određenih objekata u ovom gradu. Naprotiv, od 1945. godine pa do početka 60-ih, Neidhardt se profilirao u najznačajnijeg arhitektu i urbanistu čiji je utjecaj imao presudan značaj na budući razvoj Zenice. Upravo je Neidhardt zaslužan za udaranje temelja urbanističkog razvoja, ali i samu fizionomiju grada, koji je u kratkom periodu doživio izrazito intenzivan razvoj. Neidhardt je tokom više od dvije decenije rada na različitim projektima u Zenici ostavio nemjerljiv trag na ukupnom razvoju grada. To se može uočiti analiziranjem nekoliko tematskih cjelina poput projektovanja individualnih stambenih objekata, izrade planova kompletnih naselja i prvog Urbanističkog plana grada, zatim kroz projektovanje nestambenih objekata različitog karaktera i namjene, kao i kroz zalaganje za zaštitu okoliša, zdravlja stanovnika i generalno humanije uslove života, te u konačnici kroz borbu za zaštitu kulturne baštine Zenice.⁹

Projektovanje individualnih stambenih objekata kao i kompletnih radničkih naselja bio je prvi posao Juraja Neidhardta po dolasku u Zenicu i ti projekti su po mnogo čemu i obilježili njegovu cjelokupnu profesionalnu karijeru. Do 1938. godine Zenica je već bila tipični industrijski grad čijom su panoramom dominirali fabrički dimnjaci i postrojenja, te dugi nizovi jeftinih radničkih naselja, tj. kolonija, u kojima su preovladavale prizemne barake sa malim stanovima.¹⁰ Tokom velike ekonomske krize poznate pod nazivom „Velika depresija“, koja je zahvatila cijeli svijet 1929. godine, situacija u Zenici je također bila poprilično loša. Međutim, 1936. godine počinje novi val velikih investicija u industrijske pogone u gradu, a naročito Željezaru koja počinje sa proširenjem kapaciteta. To je iziskivalo i novu radnu snagu, uključujući i stručnije kadrove, te je bilo neophodno izgraditi i odgovarajuće stambene objekte za njihov smještaj.¹¹ Upravo je taj posao bio povjeren Juraju Neidhardt, koji je imao mogućnost eksperimentisanja sa novim vizijama uređenja stambenog prostora za radnike. Neidhardt je prvo projektovao tzv. „radničku kuću“, odnosno stambeni objekat sa šest stanova namijenjen neoženjenim radnicima. Projekat je završen 1938. godine, a bio je prvi primjer nadovezivanja na tradicionalnu arhitekturu u potpuno savremenom smislu i sa savremenim materijalima. „Radnička kuća“ je projektovana tako da svaki stan ima potpunu slobodu koja je podrazumijevala zaseban ulaz i bašću, a pri tome je njeno podizanje bilo u potpunosti ekonomično, što je bilo od krucijalnog značaja za same investitore. Tri takve kuće, koje je Neidhardt nazivao divanhanama, su podignute u periodu od 1938. do 1940. godine u radničkom

⁶ Više u: Alić Dijana (2010),

⁷ Grabrijan, Neidhardt (1957), 348

⁸ Karlić-Kapetanović (1990.), 231

⁹ Džananović (2013c), 414-418

¹⁰ Džananović (2013b), 92-95

¹¹ Bjelovitić (1968),

naselju Podbrežje kraj Zenice.¹² Također, 1939. godine u blizini pomenutog naselja podignute su još tri slične zgrade, ovaj put za radničke porodice, sa dva jednosobna i četiri dvosobna stana, a ovo naselje je naknadno dobilo naziv – Trokuće.¹³

Istovremeno, Neidhardt je radio na projektovanju kompletnog radničkog naselja u Zenici i to prema teoretskim postavkama „Ćilimgrada“. Ideja naselja se temeljila na „kultu komšiluka“ i „kultu zelenila“, što je podrazumijevalo pozicioniranje individualnih stambenih objekata okruženih i međusobno povezanih zelenim površinama u čijem središtu se nalazilo dječije igralište zamišljeno kao mjesto susretanja stanovnika tj. komšija.¹⁴ Isti princip korišten je i prilikom projektovanja sličnih naselja u drugim industrijskim gradovima kao što su Vareš, Ilijaš, Breza, Kakanj i Ljubija. Realizaciju većine navedenih projekata omeo je Drugi svjetski rat, osim naselja u Ilijašu čija je gradnja počela 1940. godine. Radnička naselja u Zenici i Varešu su ipak započela po okončanju sukoba, odnosno 1947. godine, a u potpunosti su okončana tokom 1954. godine. Naselje Majdan u Varešu Odlukom Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika BiH 2013. godine proglašeno je nacionalnim dobrom.¹⁵ Neidhardtov projekat radničkog naselja u Zenici, poznatog pod nazivom „A-naselje“, predstavlja jedan od najuspješnijih i urbanistički najuređenijih dijelova grada.

Osim „A-naselja“, nakon rata Neidhardt je u Zenici projektovao još jedan veliki stambeni blok na kojem je također nastavio eksperimentisanje sa tradicionalnim bosanskim motivima. Trospratni stambeni blok sa pet ulaza izgrađen je 1947. godine u tadašnjoj ulici „Fra Grge Martića“ (danas Aska Borića), a činilo ga je 40 dvosobnih stanova za manje porodice sa jednim ili dva djeteta. Projektni naziv tipskog stambenog bloka bio je „Ćilim-kuća“, a osnovna karakteristika je bila formiranje meandriranih pojaseva naizmjeničnim nizanjem većih i manjih ventilacionih otvora za zahode i kuhinje. Fasada iznad svakog ulaza je bila obojena drugom bojom što je bilo netipično za tadašnju stambenu izgradnju u Zenici, zbog čega je blok prozvan „šarenom kućom“.¹⁶

Posljednji stambeni objekat koji je Neidhardt projektovao u Zenici bila je zgrada sa 60 garsonjera, a čiju je izgradnju finansirala „Željezara“ Zenica. Objekat, kasnije popularno nazvan „Garsonjera“, bio je po mnogo čemu karakterističan i interesantan, kako za samog Neidhardta, tako i za cijeli grad. Ovo je bila prva zgrada koju je projektovao Neidhardt, a koja nije bila isključivo stambenog, nego i poslovnog karaktera.¹⁷ Sastojala se od pet stambenih spratova sa stubovima u prizemlju, predviđenom za poslovne sadržaje, uz dodatni poslovni aneks u zapadnom dijelu zgrade. Stambeni dio je osim garsonjera sadržavao i posebnu terasu na petom spratu, namijenjenu sunčanju i sušenju rublja, a „Garsonjera“ je također bila prva stambena zgrada u Zenici koja je imala lift. U poslovnom dijelu objekta smješteni su lokal, apoteka, briačnica, zdravljak, praonica veša, trafika i restoran za 200 osoba. Najupečatljiviji tradicionalni arhitektonski element u „Garsonjeri“ je oblikovanje terasa po uzoru na doksate na bosanskim kućama.¹⁸

¹² Grabrijan, Neidhardt (1957), 361-363

¹³ Isto, 360

¹⁴ Isto, 398

¹⁵ Odluka o proglašenju nacionalnim spomenikom, 7. decembar 2013

¹⁶ Grabrijan, Neidhardt (1957), 364

¹⁷ Isto, 374

¹⁸ Isto, 375-376

Tokom rada na projektovanju stambenih zgrada i naselja u Zenici Neidhardt se pokazao kao vrstan stručnjak, sposoban da napravi odgovarajući balans između potrebe lokalnih vlasti i fabričkih rukovodioca, sa brзом i jeftinom izgradnjom stanova na jednoj strani, i potrebe za humanijim uslovima života radnika na drugoj strani. Zgrade koje je on projektovao nisu bile šablonske, kao što je bio slučaj kod većine tadašnjih projekata. Naprotiv, svaka je bila jedinstvena i imala je i estetsku ali i funkcionalnu vrijednost. Neidhardtovi projekti su bili originalni i unikatni, ali također i ekonomični, što je investitorima ipak bilo najvažnije. Zbog svega navedenog, Neidhardt se pokazao savršenim izborom za novi, veliki zadatak u Zenici koji do tada nikada prije nije bio izveden, a zahtijevao je veliko i teorijsko i praktično znanje i iskustvo.¹⁹ Nakon skoro decenije intenzivnog, ali neplanskog širenja grada, lokalne vlasti su konačno odlučile, odnosno prihvatile realnost, da je Zenici potreban Urbanistički plan koji će kvalitetno usmjeriti njen razvoj u budućnosti. Zadatak nije bio nimalo jednostavan jer u Zenici nije postojala tradicija planiranja, tako da je bilo potrebno uraditi plan iz temelja, ali na prostoru koji je već bio poprilično iskorišten, a povrх svega izrazito geološki nepovoljan usljed postojanja velikog broja neobilježenih rudarskih jama.²⁰ Neidhardt je počeo sa radom na prvom Urbanističkom planu Zenice 1950. godine, a odobren je i na snagu je stupio 1955. godine što, bez ikakve sumnje i pretjerivanja, predstavlja jedan od najvažnijih događaja u historiji grada.²¹ Neidhardt je posao shvatio ozbiljno i napravio je nekoliko varijanti, počevši od one koju je smatrao najboljom, a to je da se kompletan stambeni dio sukcesivno preseli u južni dio grada na područje Bilimišća, jer je tu aerозagađenje bilo minimalno. Međutim, ta varijanta je odmah odbijena zbog previsoke cijene procesa, ali još i više zbog činjenice da je taj kraj bio bogat naslagama uglja čija je eksploatacija bila važnija.²² Usvojena varijanta je predviđala zadržavanje grada na istom mjestu, s tim da postojeći dio posluži kao jezgra iz koje će se razvijati ostala naselja. Neidhardtova ideja je bila da se Zenica širi iz centra, „kao što rastu prsti iz dlana čovječije ruke“, prema naseljima Pehare, Babina Rijeka, Perin Han, Tetovo, Travnička cesta i tako dalje, smještenim na rubu grada, a po principu „vrtnih gradova“ Ebenezera Hauarda.²³ Planom je predviđena izgradnja stambenih naselja na prostoru starog dijela grada, pa je veliki broj starih prizemnih zgrada bio predviđen za rušenje. U prvom redu to je podrazumijevalo izgradnju novih stambenih blokova na području starih zeničkih mahala Jalića i Odmut, gdje su starosjedioci imali svoje zemljište i porodične kuće. Zbog toga je prilikom izgradnje novih naselja vlasnicima dodijeljeno novo zemljište ili stanovi u novoizgrađenim stambenim objektima. Pored prostora predviđenih za stambenu izgradnju u ovom planu predviđena je izgradnja i nekoliko drugih bitnih objekata u Zenici kao što su bolnica u Crkvicama te obalni bulevar sa hotelom i betonskim mostom preko rijeke Bosne.²⁴ Poseban akcenat je stavljen na ekološki aspekt širenja grada, pa je predviđeno formiranje ogromnog zaštitnog zelenog pojasa između industrije i samog grada, zatim uklanjanje dotrajalih dimnjaka i izgradnja novih sa elektronskim prečišćavanjem, te formiranje velike zelene površine u samom centru grada, na području Kamberovića polja koje je predviđeno da bude „pluća grada“. Također, smatrao je da zelenilo ne treba da bude samo ekskluzivno vezano za stambeni dio

¹⁹ Džananović (2015), 222-223

²⁰ Džananović (2017), *Grad u dimnjacima*, 37-40

²¹ Džananović (2014), 160-162

²² Grabrijan, Neidhardt (1957), 457

²³ Isto

²⁴ „Zenica u perspektivi“, *Naša riječ*, 01. januar 1958, 5

Zenice, već da treba da ulazi i u industrijski reon kako bi se zagađenje smanjivalo na samom njegovom izvoru. Na taj način Zenica bi dobila izgled „grada amfiteatra“ i „grada bašće“, a predviđenim zoniranjem ispoštovala bi se i tradicionalna idejna postavka građenja, utemeljena na dualističkoj postavci „u čaršiji se posluje, u mahali se stanuje“. ²⁵

Međutim, vrlo brzo se pokazalo da sama izrada urbanističkog plana nije dovoljna kako bi se jasno odredili pravci razvoja i sam izgled grada, pa je profesor Neidhart razradio plan rješenja centra grada. Ovaj plan je zapravo obuhvatio najveći dio do tada izgrađene Zenice, ali je za razliku od Urbanističkog plana grada dao mnogo konkretnija rješenja. Stambene, poslovne i administrativne zone u gradu su jasno definisane i omeđene ulicama, čiji su nazivi i navedeni, a preciziran je i njihov izgled (broj i raspored nebodera, lokacija trga, zelene zone itd). ²⁶ Novim rješenjem utvrđena je i trasa Obalnog bulevara na kojem je planirana izgradnja nekoliko reprezentativnih objekata poput Narodnog univerziteta sa halom za 1200 osoba, veliki hotel, Opera sa koncertnom salom i brojni drugi javni objekti. ²⁷ Od svega navedenog, realizovana je izgradnja, do tada najkontroverznijeg objekta u Zenici, a to je hotel na rijeci Bosni. Projektno rješenje hotela pod nazivom „Stecak“ uradio je upravo Neidhardt, koji je smatrao da je izgradnja nebodera zapadni tip izgradnje, te da na jugoslovenskom prostoru zapravo predstavlja jedan potpuno novi urbanistički element. Smatrao je da domaći autori, arhitekti i urbanisti, moraju izmiriti te heterogene uplive sa istoka i zapada u harmonične cjeline. Odnosno, bio je mišljenja da sve utjecaje treba prihvatiti, ali da im je potrebno dati domaći, autohtoni pečat, a hotel u Zenici je bio prilika za jedan takav primjer. ²⁸ Neidhardtova fasciniranost bosanskim nasljeđem iz različitih perioda sada je došla do izražaja u vidu oblikovanja hotela po uzoru na srednjovjekovne stečke. Hotel „Metalurg“ je bio svjesno projektovan kao neboder od jedanaest spratova, jer mu je uloga bila i razbijanje monotonije izgleda Zenice, a imao je i značaj i sa aspekta orijentacije u prostoru. Smještajni kapacitet iznosio je 170 ležaja, a osim toga imao je i kafanu sa 200 sjedišta, restoran sa 120 sjedišta, „Dancing bar“ sa 120 mjesta, ljetnu baštu sa 1,500 mjesta, zatim prostorije za društveni život, čitaonicu, bilijar salu i salu za vjenčavanje. Izgradnja hotela počela je 1960. godine, a završena je 1962. godine, kada je na Dan oslobođenja Zenice, 12. aprila, hotel svečano otvoren za javnost u prisustvu tadašnjeg predsjednika NOO Zenica Ezhera Arnautovića, postavši tako prvi neboder u gradu. ²⁹ Međutim, za razliku od većine ostalih objekata, koji bi nakon izgradnje ubrzo bili i zaboravljeni, hotel „Metalurg“ nije prestajao izazivati pažnju. Iako hvaljen kao veleljepno zdanje, u isto vrijeme bio je i napadan zbog prevelikih cijena, što je umnogome smanjivalo njegovu posjećenost. Upravu hotela su prozivali da su samo prepisali jelovnike, karte pića i općenito cijene od hotela „Evropa“ iz Sarajeva i „Metropola“ iz Beograda, a kružile su i priče da se u objekat može ući samo u svečanim odijelima, što je uprava opovrgavala. ³⁰ Konačni troškovi izgradnje hotela nisu saopćeni (predviđali su se troškovi od oko 350 miliona dinara), ali su se zato ubrzo uočile njegove manjkavosti, poput tankih zidova, nefunkcionalnosti projektovane kafane, manjka stolica itd. ³¹ U kasnijem suđenju nekadašnjem predsjedniku NOO Zenica Ezheru Ezi

²⁵ Grabrijan, Neidhardt (1957), 457

²⁶ „Biće to moderan grad“, *Naša riječ*, 10. avgust 1960, 7

²⁷ Grabrijan, Neidhardt (1957), 461

²⁸ Isto, 493

²⁹ „Hotel „Metalurg“ prvi zenički oblakoder“, *Naša riječ*, 18. april 1962, 4

³⁰ „Oduševljenje veliko – posjeta slaba“, *Naša riječ*, 16. maj 1962, 8

³¹ „Koliko je visok visoki „Metalurg““, *Naša riječ*, 15. decembar 1965, 7

Arnautoviću, kao jedna od tački optužnice, i kasnije presude, za pljačku i zloupotrebu dužnosti nalazio se i hotel „*Metalurg*“.³² Ipak, hotel je nastavio sa radom i vremenom je poboljšavao svoju uslugu, te time povećavao broj posjetilaca, postavši tako jednim od simbola čitavog grada.

Također, Neidhardt je zaslužan i za izradu urbanističkog rješenja Nove Zenice, odnosno prostora oko Željezničke stanice normalnog kolosijeka. Dominantna osovina tog rješenja bio je veliki Industrijski bulevar oko kojeg je predviđeno formiranje novog gradskog kvarta sa, nikada realizovanim, hotelom, industrijskom školom, upravnom zgradom Željezare, zatim željezarskim Vatrogasnim domom te odgovarajućim saobraćajnim vezama gradskog i industrijskog dijela grada. Svi pomenuti objekti su usklađeni u urbanističku i arhitektonsku cjelinu, a predviđeni su i zeleni pojasevi čija je uloga bila zaštita od prekomjernog zagađenja.³³ Jedan od najvažnijih objekata na Industrijskom bulevaru bilo je formiranje školskog centra za potrebe Željezare Zenica, a prvi objekat koji je izgrađen bila je Industrijska škola čiji je autor također bio Neidhardt. Lokacija škole nije bila slučajna, jer su većinu nastavničkog kadra činili inženjeri Željezare, a i učenici koji su se tu školovali su bili predviđeni za rad u fabrici u kojoj su i provodili dobar dio vremena tokom praktičnog dijela nastave.³⁴

Neidhardt se nije posvećivao isključivo izradi projekata za buduće objekte različite namjene u Zenici, nego i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, ali i Jugoslavije. Veliku pažnju posvećivao je pažljivom istraživanju arhitektonskog i graditeljskog nasljeđa Bosne i Hercegovine, te iznalaženju efikasnih načina njihove zaštite. Posebno je bio oduševljen osmanskim, odnosno orijentalnim elementima u bosanskohercegovačkoj tradicionalnoj arhitekturi. Tu je strast dijelio sa dugogodišnjim saradnikom i prijateljem, Dušanom Grabrijanom, što se može vidjeti i u zajedničkom djelu koje su objavili 1957. godine.³⁵ Također, Neidhardt je učestvovao u izradi projekata obnove i zaštite osmanskog centra Sarajeva, odnosno Bašćaršije.³⁶ I u samoj Zenici je uočio nekoliko izrazito značajnih primjera bosanske orijentalne arhitekture iz osmanskog perioda koje je smatrao vrijednim očuvanja. Nažalost, tadašnje lokalne vlasti nisu dijelile njegovo mišljenje te su, prilikom planiranja izgradnje novih betonskih naselja u srcu Zenice, predvidjele i rušenje tih, ali i mnogih drugih objekata. Neidhardt je pokušao i velikim ličnim zalaganjem, ali i uz pomoć drugih istomišljenika, promijeniti to shvatanje te je predložio da se spase ili izmjesti barem neki od arhitektonski vrijednih objekata poput Sulejman-begove kuće i Daića čardaka. Uputio je nekoliko peticija, koje je potpisao i Le Corbussier, opštinskim vlastima i republičkom Zavodu za zaštitu spomenika. Uprkos svim naporima, objekti ipak nisu spašeni. Neidhardt je bio žestoko razočaran tim neuspjehom te više nije dolazio niti je projektovao u Zenici. Iako nije uspio u svom naumu, za Neidhardta možemo reći da je bio pionir borbe za zaštitu kulturne baštine u Zenici. On je prvi prepoznao vrijednost reprezentativnih objekata iz prošlosti te ih je pokušao uvesti u tačno određeni pravni sistem zaštite s ciljem njihovog dugoročnog održanja. Neidhardtov poduhvat podrazumijevao je i veliku dozu lične hrabrosti, naročito ako uzmemo historijski kontekst u kojem se taj proces odvijao. Zenica je početkom 60-ih godina bila jedno od najvećih gradilišta u Jugoslaviji, te mjesto za izraženom stambenom krizom koja je svakodnevno prijetila da u potpunosti eskalira. Najvažniji zadatak lokalnih vlasti tog doba je

³² Arnautović (2011), *Sjećanje za budućnost*, 169-182

³³ Grabrijan, Neidhardt (1957), 460-461

³⁴ Isto, 386-387

³⁵ Više u: Grabrijan, Neidhardt (1957)

³⁶ Alić, Gusheh (1997), 181-183

bilo iznalaženje brzih i jeftinih načina prevazilaženja stambene krize, a svaka prepreka na tom putu je bila još brže i efikasnije uklanjana.³⁷ Neidhardtova inicijativa je u principu predstavljala veliku smetnju daljoj borbi sa nedostatkom stambenog prostora u Zenici, iako joj to nije bila osnovna namjena. Osim toga, kompletan politički i ideološki sistem nije blagonaklono gledao na bilo koje ostatke iz prošlosti, a naročito iz vremena osmanske vladavine jer ih je smatrao tekovinama i simbolima vjekovne okupacije i potlačenosti. Borba za očuvanje tih objekata mogla je biti različito protumačena, a sankcije za osobu koja ih je nastojala zaštititi su mogle biti izrazito oštre. Neidhardt je bio svjestan toga, ali ga to nije spriječilo niti obeshrabrilo u pokušaju da vodi bitku za koju je također, vrlo vjerovatno, znao da je još u samom početku izgubljena. Uostalom, to nije bio prvi slučaj Neidhardtovog zalaganja za zaštitu kulturne baštine te njene upotrebe u razvoj turističkih potencijala Zenice, ali i ostalih krajeva Bosne i Hercegovine. Još početkom 50-ih godina, Neidhardt se zalagao za obnovu i zaštitu nekoliko značajnih historijskih objekata u Bosni i Hercegovini, a među njima i tvrđavu Vranduk. Smatrao je da je nužna bolja zaštita i prezentacija historijskog naslijeđa Bosne i Hercegovine, te njeno korištenje u turističke svrhe. Poseban potencijal vidio je u objektima koji su se nalazili u, kako je nazvao, „turističkoj osi Vranduk-Dubrovnik“. Neidhardt je predstavio i svoju viziju Vranduka kao „prvoklasne turističke atrakcije“ koja je imala perspektivu da, u relativno kratkom roku, postane glavno turističko mjesto ne samo u Zenici već i šire.³⁸ Iako ta ideja u konačnici nije realizovana, ipak su izvršeni osnovni konzervatorski radovi koji su spriječili dalje urušavanje ili čak potpuno uništenje Vranduka.

Zaključak

Kompletno dvadeseto stoljeće u Zenici je obilježeno intenzivnim privrednim i urbanističkim razvojem koji je u potpunosti promijenio panoramu do tada mirnog zeničkog polja. Veliki doprinos urbanističkom i arhitektonskom oblikovanju fizionomije grada dao je i jedan od najznačajnijih bosanskohercegovačkih arhitekata, Juraj Neidhardt. Osim projektovanja velikog broja individualnih arhitektonskih cjelina, Neidhardtov najznačajniji doprinos ogleda se u izradi prvog strateškog dokumenta koji je planski usmjerio dalje širenje Zenice, a to je Generalni urbanistički plan. Zahvaljujući Neidhardtovoj viziji, Zenica je u drugoj polovini 20. stoljeća u potpunosti promijenila svoj dotadašnji izgled i formirala se u moderan evropski grad. Iz današnje perspektive, Zenicu možemo s razlogom smatrati gradom sa najbogatijim i najznačajnijim primjerima moderne arhitekture u Bosni i Hercegovini, a veliki doprinos tome dao je upravo akademik Juraj Neidhardt. Nažalost, ni danas kao ni u Neidhardtovo vrijeme lokalne vlasti u Zenici, ali ni sami stanovnici, nisu svjesni značaja graditeljske baštine koja se nalazi u njihovom gradu.

Literatura

Izvori

1. *Odluka o proglašenju nacionalnim spomenikom*, donešena na sjednici Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH održane od 6. do 8. decembra 2013. godine, Sarajevo 7. decembar 2013

³⁷ Džananović (2013c), 412-414

³⁸ Grabrijan, Neidhardt (1957), 444-445

2. *Statistički godišnjak 1945-1953*, NR BiH, Zavod za statistiku i evidenciju, Sarajevo 1954.

Štampa

1. „Naša riječ“ Zenica

Knjige

1. Alić Dijana (2010), *Transformations of the Oriental in the Architectural Work of Juraj Neidhardt and Dušan Grabrijan*, Sydney, Australia
3. Bjelovitić Miloš (1968), *Zenica i njena okolina*, *Ekonomskogeografska studija*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo
4. Džananović Mirza (2017), *Grad u dimnjacima – Urbanizacija Zenice od 1945. do 1990. godine*, Udruženje za promociju intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“, Zenica
5. Finci Jahiel (1962), *Problemi stanovanja Zenice i prigradskih naselja*, Urbanistički zavod NR BiH, Sarajevo
6. Grabrijan Dušan, Neidhardt Juraj (1957), *Arhitektura Bosne i put u savremeno*, Ljubljana
7. Karlić-Kapetanović Jelica (1990.), *Juraj Neidhardt. Život i djelo*, Veselin Masleša, Sarajevo
8. *Spomenica 60 godina ANUBiH 1951-2011*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
9. Vukić Feđa (2001), *Velimir Neidhardt: Urban Architecture/Arhitektura grada*, Meandar, Zagreb

Članci

1. Alić Dijana, Gusheh Maryam (1997), Appropriation of the Ottoman heritage in socialist Yugoslavia: Bascarsija project, *Building as Political Act*, ACSA European Conference, Berlin, 179-184
2. Džananović Mirza (2013a), Komunalna izgradnja Zenice u prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata, *Gračanički glasnik*, Časopis za kulturnu historiju, broj 35, godina XVIII, Gračanica, 70 – 80.
3. Džananović Mirza (2013b), Posljedice ubrzanog urbanističkog razvoja u životu stanovništva Zenice za vrijeme socijalizma, *Gračanički glasnik*, Časopis za kulturnu historiju, broj 36, godina XVIII, Gračanica, 91 – 99.
4. Džananović Mirza (2013c), Pitanje stambene izgradnje u Zenici u prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata kao primjer socijalističke urbanizacije, *Godišnjak 2013*, Godina XIII, BZK Preporod, Sarajevo, 411-418
5. Džananović Mirza (2014), Urbanističko planiranje Zenice, *Gradina*, Zenica, 159 - 169
6. Džananović Mirza (2015), Urbanistički razvoj Zenice za vrijeme socijalističke Jugoslavije (1945.-1992. godine), *Zbornik radova sa skupa: Uloga grada i regije u privrednom razvoju i političkom životu Bosne i Hercegovine (1851-1995)*, Muzej Hercegovine Mostar i IKD "University Press"- izdanja Magistrat Sarajevo, Mostar-Sarajevo, 221-231
7. Taubman Ivan (1968), Urbanizam i prostorno planiranje, *Zbornik radova, Dvadeset i pet godina građevinarstva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1943-1968*, Savez građevinskih inženjera i tehničara SR BiH, Sarajevo, 82-97

A LOOK INTO THE FUTURE – JURAJ NEIDHARDT AND THE VISION OF URBAN DEVELOPMENT OF ZENICA

Abstract

Bosnia and Herzegovina experienced a cultural-civilization transition from the Oriental-Balkan cultural circle to the Central European cultural circle in the period of Austro-Hungarian occupation. This is noticed particularly at the micro-historical level, especially in the physiognomic and character changes in some specific cities as well as in the lifestyle of Bosnian-Herzegovinian people. Zenica represents a phenomenal instance of the transition, given that in a short time span, it experienced a transformation from the somnolent Ottoman village of local significance to an important industrial center of the entire Bosnia and Herzegovina and beyond. It is often forgotten that Zenica is one of the first, and hence the oldest industrial cities in Bosnia and Herzegovina, that experienced an intense urban development throughout the entire 20th century, and especially in the aftermath of the World War II. It was right at the time that the urban development of Zenica is planned for the first time. Such a planning resulted in the formation of Zenica into a modern European city with numerous unique examples of the architectural heritage of the 20th century. The crucial importance to the urban molding of Zenica in the period after the World War II is given to the architect of the worldwide reputation, Le Corbusier's student and academician, Juraj Neidhardt. The relation between the city of Zenica and Juraj Neidhardt was established even before the war, and it especially became prominent in the first decades after the end of conflict, when Zenica went through the most tempestuous period of its development. It was in this particular city that Neidhardt began with his pioneer work on establishing autochthonous Bosnian architectural style. Such a style was characterized by the composition of traditional and modern elements in aesthetic and functional building design. As a result, there are many important facilities in Zenica that are preserved even to this day. Some of them include the unique workers' „A-Settlement“, the Municipal Committee building, the Metalurg Hotel, Industry High School, and a number of residential and other facilities. Nevertheless, the first Urban Plan of the city created by Juraj Neidhardt in 1955. represents the strongest connection between the city and the architect Neidhardt himself. Thus, the Urban Plan of 1955 struck the foundations and determined the directions to the future development of Zenica. The influence of this Urban Plan can be recognized and observed even today.

Key words: Zenica, Juraj Neidhardt, Architecture, Bosnian style, Urbanism